

ELS ELEMENTS VEGETALS A L'AMFITEATRE ANATÒMIC GIMBERNAT DE LA REIAL ACADEMIA DE MEDICINA DE CATALUNYA. APROXIMACIÓ A LA SEVA SIMBOLOGIA

YLLA-CATALÀ I GENÍS, Miquel;¹ BLANCHÉ I VERGÉS, Cèsar^{1,2}

1. Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya. Barcelona (Barcelonès). mylla001@cofb.net

2. Laboratori de Botànica, Facultat de Farmàcia i Ciències de l'Alimentació. Universitat de Barcelona. Barcelona (Barcelonès).

Rebut: 30 de juliol de 2020

Acceptat: 20 de setembre de 2020

PARAULES CLAU:

- *Amfiteatre anatòmic Gimbernat*
- *Reial Acadèmia de Medicina*
- *Botànica*
- *Simbologia*
- *Vitralls*

RESUM: Es fa una aproximació a les representacions d'elements vegetals que es poden identificar en l'amfiteatre anatòmic Gimbernat, sala de sessions de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Es contempla la seva significació botànica, però també les seves propietats terapèutiques i, en especial, la seva possible simbologia.

PALABRAS CLAVE:

- *Anfiteatro anatómico Gimbernat*
- *Academia de Medicina*
- *Botánica*
- *Simbología*
- *Vitrales*

RESUMEN: Se hace una aproximación a las representaciones de elementos vegetales que se pueden identificar en el anfiteatro anatómico Gimbernat, sala de sesiones de la Real Academia de Medicina de Cataluña. Se contempla su significación botánica, pero también sus propiedades terapéuticas y, en especial, su posible simbología.

KEYWORDS:

- *Gimbernat anatomic Amphitheatre*
- *Academy of Medicine*
- *Botany*
- *Symbology*
- *Botanic stained glass*

THE PLANT ELEMENTS IN THE GIMBERNAT ANATOMICAL AMPHITHEATER OF THE ROYAL ACADEMY OF MEDICINE OF CATALONIA. APPROACH TO ITS SYMBOLS. ABSTRACT: The representations of plant elements that can be identified in the Gimbernat anatomic Amphitheatre, which is the session room of the Royal Academy of Medicine of Catalonia, is approached. Its botanical significance is surveyed as well as the therapeutic properties and especially its possible symbolism.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: YLLA-CATALÀ I GENÍS, Miquel; BLANCHÉ I VERGÉS, Cèsar. "Els elements vegetals a l'amfiteatre anatòmic Gimbernat de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Aproximació a la seva simbologia". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2021; 74: 65-83. <https://doi.org/10.1344/gimbernat2021.74.3>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Miquel Ylla-Català; Cèsar Blanché i Vergés, 2021

DOI:10.1344/gimbernat2021.74.3

La Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (RAMC) té la seva seu des de l'any 1929 en l'antic edifici del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona (RACB), un bonic casal que s'edificà en el terreny de l'antiga aula de les "Anatomies" a tocar a l'Hospital de la Santa Creu. Fou inaugurat el 29 de març de l'any 1764.^{1,2} L'estil constructiu de l'edifici de l'antic RCCB és el neoclàssic, del qual és un paradigma i un dels millors de la ciutat d'aquest estil, segons l'acadèmica Raquel Lacuesta. Ha arribat als nostres dies amb diferents obres i adaptacions, una de les més importants fou la que es va fer amb motiu de l'ocupació de l'edifici per l'Acadèmia, inaugurada el 4 d'octubre de 1929 amb l'assistència del rei del moment, Alfons XIII.³

Si pensem que l'edifici sempre ha estat dedicat amb preferència a l'estudi anatòmic i a la pràctica de la cirurgia,^{4,5} i tenint en compte la seva activitat didàctica, cal creure que un espai destinat a la dissecció com el que ha arribat al nostres dies mai ha deixat d'existir a l'edifici, i amb tot el disseny que ens ha arribat, pensem que s'ha pogut conservar en gran part i és una de les joies de l'edifici actual. A l'hora de descriure l'actual amfiteatre anatòmic Gimbernat, amb la intenció d'apropar-nos al seus elements vegetals i al seu simbolisme, ens centrarem en l'estudi del seu estat actual i quan tinguem informació farem constar l'època que probablement es van decorar cadascun dels espais concrets.

Atenent-nos als elements vegetals que amb finalitat decorativa trobem en aquest auditori, cal dir que, tret d'alguna imatge que hi ha en la part escultòrica del frontal de la taula de presidència, que detallarem, i alguna garlanda que podem trobar en les fornícules de les estàtues, els altres motius vegetals es concreten en la cúpula com a complement decoratiu dels noms de metges de fama i, en especial, en els dos vitralls que hi ha en les finestres, un d'ells centrat en el bàcul i la serp, símbol de la professió mèdica, i l'altre amb la copa i la serp que fa referència a la preparació dels medicaments.⁶

LA TAULA PRESIDENCIAL

En la taula de presidència hi podem veure una representació al·legòrica de la medicina molt rica i expressiva, emmarcada per una ornamentació arabesca amb volutes escultòriques de caire abarrocat (Figura 1). Presideix el conjunt, al centre la representació, el bàcul d'Esculapi/Asclepi, més engruixit a l'apex que a la base, amb la serp enrotllada, símbol mèdic per excel·lència.⁷ A sobre crida l'atenció una estrella de cinc puntes que irradia llum al conjunt, una retorta central i uns vegetals a banda

i banda que procurarem identificar. L'estrella és signe de vida i de camí cap a la perfecció del cos; pot representar la figura humana amb els braços en creu i les cames obertes (visió Marco Vitruvio i popularitzat per Leonardo da Vinci), i moltes cultures l'han utilitzada com a símbol sagrat de l'harmonia entre el cos i l'esperit. Així, la punta de l'estrella pot ser el cap i els quatre punts símbol de l'equilibri entre els elements fonamentals: aire, foc, terra i aigua. Perfecta salut física i espiritual.⁸ Al dessota, a cadascuna de les bandes, dos grups de possibles cascalls: a) A l'esquerra fruits en càpsula de *Papaver somniferum*, amb carpòfor sobre l'anell del peduncle i càpsula subquadrangular grossa que té esculpits uns solcs que realcen una mena de costelles i les depressions que poden correspondre a les incisions fetes per a l'obtenció del làtex. b) A la dreta hi trobem un fruits també de *Papaver*, que semblen volen representar cascalls joves abans d'oferir el seu producte benefactor. A la base del bàcul hi ha dues branques amb fulles de llorer i de roure, símbol de la victòria sobre la malaltia, la tristesa i la depressió el primer i signe de consistència i fermesa el segon.

Figura 1. Escut de la taula presidencial de la sala.

LA CÚPULA

La cúpula està dedicada com homenatge a quatre personatges destacats en la pràctica de la medicina: Miquel Servet 1509 – 1553, teòleg i metge que va descriure la circulació de la sang; Antoni de Gimbernat i Arbós 1734 – 1816, cirurgià, professor d'aquest Reial Col·legi de Cirurgia; Pere Mata i Fontanet 1811- 1877, renovador dels ensenyaments de medicina; i Santiago Ramon i Cajal, 1852 – 1934, metge i històleg, acadèmic d'honor de la casa, premi Nobel de fisiologia i medicina l'any 1906. Els noms que estan en cercles decorats amb l'estil de l'entorn (Figura 2) i disposats sobre una formosa representació de llargues fulles de palmera, planta elegant que és signe de saviesa i de victòria, i en moltes cultures està considerada com "*arbre de la vida*".^{9,10}

Figura 2. Cúpula de l'amfiteatre anatòmic Gimbernat.

ELS VITRALLS

Tot amb tot, el lloc on podem identificar més vegetals és, sense cap mena de dubte, a les vidrieres que es troben a banda i banda de la sala. Uns vitralls que, en la seva versió actual, segurament són reproducció de dissenys anteriors; podem datar-los de la renovació de l'any 1929, ja que així consta en la part baixa d'un d'ells, mentre que en l'altre s'hi fa constar la data de la inauguració de l'edifici, l'any 1762.¹¹ Diferents elements decoratius, com ara garlandes i volutes, acompanyen i donen sumptuositat ornamental a la transparència i claror dels vitralls, i amb diferents elements repeteixen i fins milloren les formes arabesques de factura abarrocada que s'han descrit en altres indrets, però aquí superen la seva capacitat d'adornament fixant un estil que també podem trobar en altres llocs de l'edifici. Un dels vitralls està centrat o presidit pel bàcul d'Esculapi/Asclepi amb la serp, i a l'altre hi podem veure la copa i la serp, signe del medicament, grup atribuït a la filla de déu, la deessa Igea. A les parts laterals d'ambdós vitralls hi veiem uns gerros grans que preparen, enlairen i fins justifiquen la representació dels diferents vegetals, que en nombre de vuit, embelleixen cadascuna de les vidrieres. Els trobem en cercles rodons i intentarem apropar-nos a la seva identificació gràcies a les seves flors, les seves fulles i els seu fruits. En cadascuna glosarem la seva identitat botànica, la seva aportació a l'art de curar i, en especial, el seu simbolisme. Els dos vitralls són il·lustrats a les figures 3 i 4.

Figura 3 – Vitral 1.

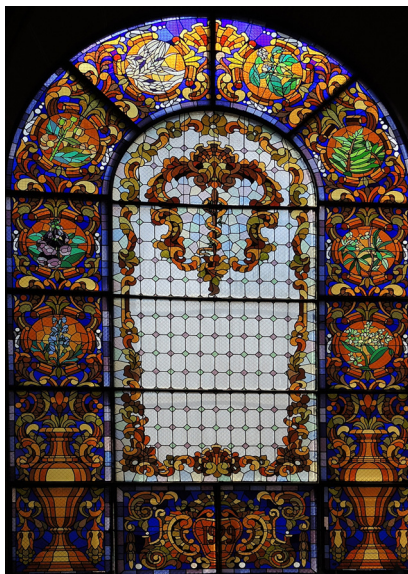

Figura 4 – Vitral 2.

LES PLANTES REPRESENTADES ALS VITRALLS

L'artista va programar la presentació de les diverses espècies vegetals dibuixant un arc —adaptat a la forma i dimensions del finestral— amb vuit quadres, que hem numerat de l'1 al 8, segons l'esquema de la figura 5, en sentit horari. Cada quadre duu una planta inscrita en un cercle que l'emmarca.

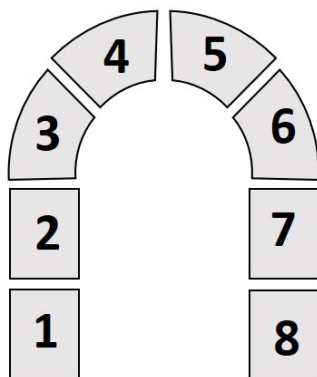

Figura 5. Esquema de numeració dels quadres de cada vitrall

Hem assajat la identificació botànica de les plantes representades als vitralls, per comparació amb els caràcters morfològics de les espècies.^{12,13} En forces casos, la composició artística ha inclòs prou elements diagnòstics com per assegurar la identitat taxonòmica de la planta representada. En d'altres, però, es tracta d'evocacions que es poden interpretar per detalls (de vegades no congruents del tot) i, encara, en algun cas, la identificació és només aproximativa, puix que no disposem de caràcters distintius representats, o massa insegura per donar una espècie en concret.

Vitrall 1

1.1. Coffea arabica L. (*Rubiaceae*) – cafè

La imatge representa (invertida, probablement per ajustar-se a la composició dels quadres) una planta arbustiva (amb un tronc verd cilíndric) de fulles enteres, agudes, d'un verd brillant i amb el revers més clar, en un parell de casos clarament

oposades, característiques de la planta del cafè, ben figurades al vitrall. Les flors, amb pètals blancs en nombre de 5-6 també evoquen prou bé les del cafè; fins i tot en una s'observen tres estructures groguenques el·lipsoïdals que reproduïxen els estams, ben visibles, com en les flors naturals, que també s'agrupen en ramells axil·lars com els representats. Finalment, s'hi poden veure diverses agrupacions de fruits, un grup de 9 que són verds o groguencs, i tres grups més, de 2, 4 i 7 unitats, respectivament, de vermells fins a porpra, amb diverses tonalitats, que il·lustren bé els diversos estats de maduració. Cal tenir present que el fruit del cafè és una drupa que conté dues llavors. Els grans de cafè que consumim són les granes, torrades, contingudes a dins dels fruits i, per tant, no visibles ni representables al vitrall.

És una planta originària de zones de muntanya de l'Àfrica tropical, on es troba en perill d'extinció, però és una de les espècies cultivades més extensament a tot el món. El cafè conté cafeïna, una base xàntica estimulants.

1.2. *Aloe vera* (L.) Burm.f (*Asphodelaceae*) – àloe

El quadre segon il·lustra una mata amb fulles d'un verd blavós (glauc), totes basals, amplemment linear-lanceolades; en algun cas de marge més o menys crenat, potser espinescent i tot. Aquesta representació evoca força bé la planta de l'àloe. Del centre de la roseta basal emergeix un raïm d'unes 20 estructures de la gamma del groc al bru, més llargues que amples, poc definides: forçant l'analogia hom podria veure-hi una inflorescència (comprimida, això sí, per encabir-la dins del quadre i en poncella, amb els tubs florals encara tancats) en raïm, com els àloes de flor groga. D'entre els medicinals, *A. vera* acostuma a tenir flors grogues, tot i que té varietats també de flor vermella, i vores foliars amb espines curtes i separades. Els elements bruns o porpres representats són perfectament compatibles amb els fruits en càpsula allargada de contorn el·líptic.

El sèver, amargant, s'obté de les incisions fetes superficialment, prop de l'epidermis foliar, també d'*Aloe succotrina* Weston, de flors vermelles i fulles més fortament espinoses que les representades al vitrall. *A. barbadensis* Mill., actualment es considera sinònim d'*Aloe vera*, és a dir, es tractaria de la mateixa espècie, de la qual s'empra en cosmètica i parafarmàcia el gel de la fracció mucilagínosa del parènquima de la fulla fresca.

1.3. *Eucalyptus globulus* Labill. (*Myrtaceae*) – eucaliptus blanc (o blau)

Una branca amb una dotzena de fulles més o menys oposades, lanceolades, unes quantes de les quals falciformes, fan pensar en la representació de les fulles adultes d'un eucaliptus. La iconografia de les flors ho confirma: a la part baixa de la branca es mostren dues flors axil·lars (a la natura, 2-3), amb una base angulosa (que vol figurar, prou correctament, el calze lignificat) i una expansió globosa blanca que ha de ser el glomèrul format pels nombrosos estams, tan primos que no poden ser representats individualment al vitrall, sinó en el seu conjunt; més amunt, dues altres peces blavoses corresponen a les poncelles coriàcies, amb un opercle apical com una tapa cònica.

L'eucaliptus (la fulla i l'oli essencial) té com a principal component l'1,8-cineol o eucaliptol, i és usat com a antitussigen, expectorant i antisèptic, sobretot de les vies respiratòries.

1.4. *Syzygium aromaticum* (L.) Merr. & L.M.Perry (*Myrtaceae*) – clau = *Eugenia caryophyllata* Thunb.

La identificació d'aquesta planta és una mica més insegura per la manca de definició de la representació al vitrall. La tija-tronc bruna suggereix una planta llenyosa, amb fulles de nervi medial prominent i, almenys algunes, discolores, amb el revers més clar. Pel que fa a les flors, se'n representen quatre, aparentment en diversos estats de maduració, però sense inserció, com si fossin soltes, sense poder imaginar la inflorescència i se'n perd la imatge general. Per separat, s'observen flors amb 6-7 (8) làmines petaloides, que tant poden interpretar-se com a quatre d'externes (sèpals, d'un color morat) i tres (4) d'internes, vermelles, com, en d'altres exemplars, segons un model 5+1 o 4+3, aparentment en un sol verticil; no es representa l'androceu, sense poder comprovar l'elevat nombre d'estams. Aquest conjunt de característiques no és en absolut diagnòstic. Només la silueta de la flor situada més a baix i a l'esquerra ens suggereix la imatge d'una flor/fruit del clau d'olor, d'un color poc habitual, però possible, atès que hi ha varietats de flor morada/rosada/blavosa. El tub representat sota la flor (amb quatre sèpals en forma de dent subtriangular) es podria interpretar com el llarg receptacle que conté l'ovari d'un botó floral, que és l'origen botànic del clau (també anomenat clavell, claveller o *girofle*).

El clau, que prové d'un arbret originari de les *illes de les espècies* (les illes Moluques, actualment a Indonèsia), és una de les espècies emprades des de més antic, els botons florals del qual foren objecte de comerç en caravanes ja en èpoques molt reculades dels imperis xinès i romà. És usat com a aromatitzant alimentari i ritual,

en medicina popular i, en odontologia, s'ha emprat com a analgèsic, antiinflamatori i antisèptic pel contingut en eugenol, així com en la preparació de ciments dentals. L'oli essencial (obtingut tant de les poncelles com de les fulles) és usat per a l'obtenció de perfums i ho havia estat per a la producció de vainil·lina sintètica.

1.5. *Nicotiana tabacum* L. (*Solanaceae*) – tabac

Aquest quadre representa una planta herbàcia de tija una mica glauca i fulles senceres grosses, amb nervadura pinnada i un nervi medial prominent, que recorden les del tabac (malgrat que un parell de fulles basals s'il·lustren com a oposades, la resta, esparses o alternes corresponen a les de l'espècie botànica). Les flors es representen aquí agrupades en inflorescències, d'una manera molt simplificada, sense detalls dels òrgans reproductors i ens hem d'orientar només per la silueta general. Es representen en tres visions, una de tancada (els botons florals) i dues d'obertes, unes en visió superior i unes altres en visió lateral, que l'artista ha volgut plasmar intencionadament: la forma acampanada allargada (tub floral de la corol·la) i la visió zenital d'una estrella de 5 puntes, amb lòbuls acuminats. El color de la flor és una mica forçat (la majoria d'individus naturals són més propers al rosat) però certament n'hi ha de tons més propers al blavós o morat del vitrall.

Nicotiana tabacum és una espècie tetraploide originada a l'actual Bolívia, introduïda a Europa al s. XVI a través de Castella, que ja era emprada com a medicinal i fumada a les terres d'origen. Conté l'alcaloide nicotina.

1.6. *No identificada*

Planta de difícil identificació, amb tija aparentment articulada i amb fulles enteres d'un color blavós molt artificial, alternes o esparses. Estructures florals representades dues vegades, amb grans sèpals (o pètals) d'un groc verdós, en nombre de quatre, i un ull floral blavós, probablement representatiu dels estams o d'una gorja. A la dreta, dues estructures amb una mena de caputxa verdosa de dues peces i unes peces lanceolades d'un violat clar, en nombre de 2-3, podrien representar poncelles florals o fruits o, fins i tot, petits insectes alats.

1.7. *Pinus sylvestris* L. (*Pinaceae*) – pi roig

El vitrall encercla una branca llenyosa i bruna d'un arbre amb una pinya, que ens suggereix un tàxon del gènere *Pinus*, sense poder especificar-ne la identitat específica precisa. Tanmateix, hi ha detalls botànics ben capturats, com ara les

fulles aciculars (més gruixudes que les reals, però comprensible per la dimensió mínima de les peces del vitrall), que surten en fascicles de 2 en 2 d'una branca curta i bruna (en realitat un braquiblast, de creixement limitat), cosa que indica una espècie de les silvestres a Catalunya. S'hi representa un brot de creixement (part superior), un glomèrul de flors groguenques (dreta), que vol representar els cons masculins (que contenen el pol·len) i una pinya (centre) en un estat de maduració inicial (el creixement definitiu i l'obertura de les esquames de les pinyes es produeix al segon any). Pel color rogenc del tronc principal i el to blavís-glauc de les fulles, indiquem orientativament l'espècie com a *Pinus sylvestris*.

Dels pins silvestres a Catalunya, el pi blanc (*P. halepensis* Mill.) és explotat com a espècie fustanera de qualitat mediocre. El pi roig (*P. sylvestris* L.), de troncs molt més drets, és un excel·lent productor de fusta i, dels borrons, se'n preparen xarops i d'altres preparats balsàmics. El pi marítim (*P. pinaster* Aiton) s'explota i es cultiva per a l'obtenció de resina, a través d'incisions al tronc. En tots els casos, la riquesa en productes aromàtics de l'oleo-resina té múltiples aplicacions industrials (dissolvents, detergents, destil·lats) i, també, és a l'origen de la facilitat de combustió quan es produeixen incendis forestals. El pol·len aerovagant dels pins (amb vesícules aeríferes) pot romandre molt de temps en suspensió a l'aire i és causant de simptomatologia respiratòria (pol·linosi).

1.8. *Glycyrrhiza glabra* L. (Fabaceae) – regalèssia

Aquest quadre és una representació esquemàtica de la regalèssia o, més exactament, una reproducció que sembla inspirada en les làmines de la regalèssia. En tot cas, no s'hi mostra pas el sistema subterrani de rel/rizoma/estolons d'on s'obtenen els bastons de regalèssia, sinó la resta de planta emergida. El vitrall il·lustra les fulles compostes (imparipinnades, amb folíol terminal) i les inflorescències amb raïms multiflors (representats en estat de botó floral, més simples i sense cap detall de la flor papilionada), de coloració rosada o blavosa pàl·lida, gairebé blanca. Alguns dels elements de la inflorescència, de color bru, podrien ser una evocació imperfecta dels fruits, com a llegums, que són petits i ciliats d'un bru-vermellós a la realitat.

S'aprofita per a usos domèstics diversos i tradicionalment com a bastons per mastegar i per a l'obtenció de la pega dolça. La rel conté saponòsids triterpènics (glicirrizina, àcid glicirrízic, entre d'altres) i s'usa tradicionalment com a antitussigen, mucolític i expectorant, a més d'antiulcerós gàstric.

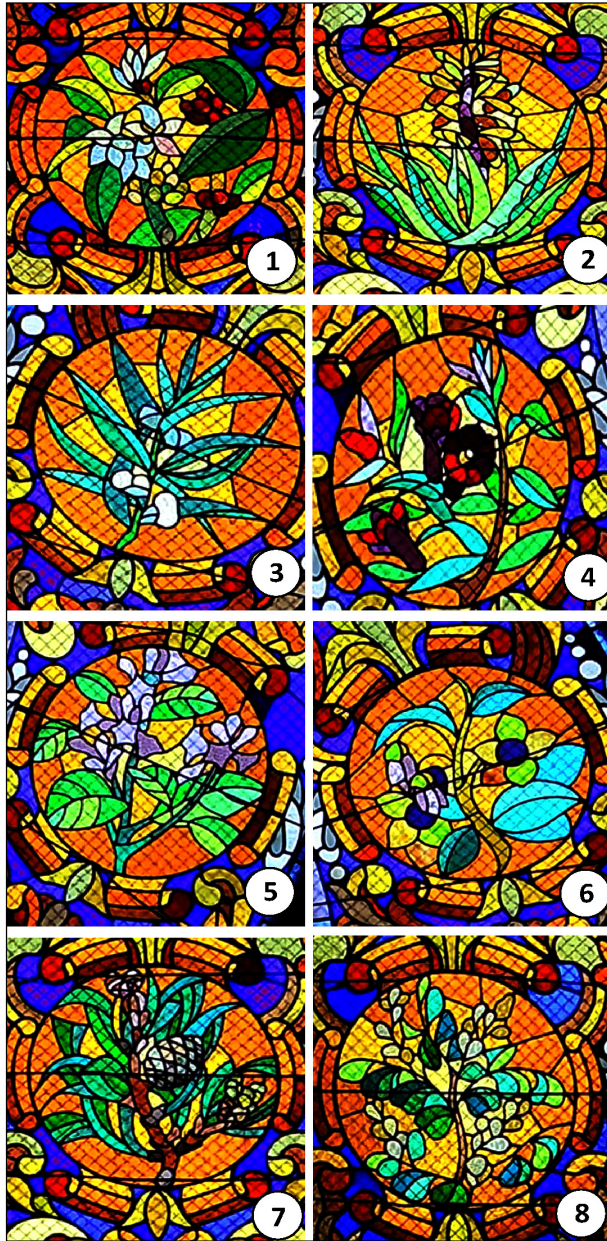

Figura 6. *Detall dels quadres del vitrall 1. 1. Coffea arabica. 2. Aloe vera. 3. Eucalyptus globulus. 4. Syzygium aromaticum. 5. Nicotiana tabacum. 6. No identificada. 7. Pinus sylvestris. 8. Glycyrrhiza glabra.*

Vitrall 2

2.1 *Aconitum napellus* L. (*Ranunculaceae*) – acònit, tora blava

Del fons de volutes acantiformes i lotoides comú a tots els quadres i encerclat per un camp de peces de la gamma del taronja al groc, emergeix una vara florida atribuïble a *A. napellus*. És certament una estilització de l'espècie, amb alguns elements característics reproduïts amb fidelitat i amb d'altres simplificats o idealitzats. S'hi representa una mena de roseta amb fulles lobades (els lòbuls de la qual, verds o glaucs, per representar anvers i revers) que només evoquen les fulles basals palmatipartides o palmatilobades típiques (no pas les superiors, que són les que s'han representat aquí i que haurien de ser gairebé linears, en transformació a bràctees). A la part central, una inflorescència en raïm (fruits incipients a baix, flors desenvolupades al centre i poncelles a la superior, en interpretació correcta de la maduració floral), amb flors de la gamma dels blaus i violats. Correspon bé a la flor de la tora blava el casc superior i els pètals laterals en posició subhoritzontal, que estructurin una disposició adaptada a la pol·linització per himenòpters de mida grossa (*Bombus*, principalment).

La tora o acònit conté una important diversitat d'alcaloides diterpènics, com ara l'aconitina, d'acció biològica molt potent. En l'actualitat, s'ha descartat totalment de qualsevol aplicació terapèutica per l'elevadíssima toxicitat (causa de mortalitat, de manera recurrent, en comarques de muntanya d'Europa, també de Catalunya i encara aquest 2020).

2.2 *Digitalis purpurea* L. (*Plantaginaceae*) – digital, didalera

Igualment encerclada per les volutes habituals a tots els quadres i amb disc de fons de la gamma dels colors taronja, la digital és representada, una mica idealitzada, com una vara florida enmig d'un ramell de fulles. Les fulles s'hi il·lustren senceres, com pertoca, amb un nervi central ben marcat i, en canvi, s'hi han estalviat els nervis laterals en disposició típicament pinnada; la disposició original, en forma de la roseta foliar basal característica de les espècies biennals, ha estat substituïda per unes fulles disperses que, de tota manera, aconsegueixen recordar una roseta de segon any vista des de dalt, una mica desendreçada. A la zona central, la inflorescència en forma de raïm condensat a la part apical, mostra les flors obertes de color morat-rosat amb quatre lòbuls ben interpretats que s'obren distalment i, cap enrere, es projecten suggerint el tub en forma de didal que dona nom al gènere

("didalera"); l'àpex superior mostra flors més simplificades, una mica pèndules (com a la realitat), que representen les poncelles en estat més juvenil.

La digital és una de les plantes medicinals tradicionalment reconegudes, per la presència d'heteròsids cardiotònics.

2.3 *Papaver somniferum* L. (*Papaveraceae*) – cascall

Aquest quadre, adaptat a la inclinació necessària per traçar l'arc del vitrall, representa els cascalls productors de l'opi i dels alcaloides derivats, en una composició que recull flors, fulles i fruits amb una versemblança heterogènia. Així, les fulles representen prou bé la inserció –curtament peciolada o sèssil- i els limbes enters, amb un verd que sol tenir tonalitats blavoses o glauques que s'han reproduït prou bé al vitrall. Les flors, en canvi, s'hi presenten amb 6-9 pètals, que no es corresponen a la flor autèntica, que en té 4 (és possible que el model reproduït fos un *P. somniferum* multipètal, que és una forma cultivada com a ornamental que ha sofert una mutació per a multiplicar el nombre de pètals), encara que els tons de color vermell poden evocar la flor real i el centre grogós pot evocar el disc estigmàtic. Els fruits en càpsula, representats com a tres exemplars, il·lustren tres estadis de maduració (més immadur el central, seguit del de l'esquerra, amb tons bruns i verds i, finalment, el de la dreta, on predominen els ocres i bruns), amb força correcció.

El cascall produeix als tubs laticífers un làtex ric en diversos alcaloides opiacis (morfina, codeïna, papaverina).

2.4 *Claviceps purpurea* (Fr.) Tul. (*Clavicipitaceae*) - banya del sègol

Igualment inclinat cap a la dreta, per seguir la curvatura de l'arc del vitrall, el quadre 2.4 representa la banya del sègol. De fet, no es tracta d'una planta, sinó d'un fong, que en un dels estadis del cicle biològic parasita la planta del sègol i forma unes *banyes* de color negre moradenc característiques, que són formes de resistència i de disseminació anomenades esclerocis. L'artista ha representat bé un fons de gramínia (el sègol, *Secale cereale*), que ocupa la major part del cercle. A la part superior, unes fulles de color crema-ocre, linear-lanceolades, una mica desendreçades, mentre que diverses inflorescències (espigues) madures s'entrecreuen al centre i a l'esquerra. Cada espiga té representades unes unitats fusiformes de color clar que corresponen a les espiguetes del sègol (normalment amb dues flors cadascuna, que aquí no es representen), a les quals manquen les típiques arestes llargues i filiformes. Entremig

s'han representat els fusos de color morat que destaquen els esclerocis (la “banya” del sègol), que són els que contenen els alcaloides indòlics (ergotamina, ergometrina).

2.5. *Camellia sinensis* (L.) Kuntze (*Theaceae*) – te = *Thea sinensis* L.

El vitrall presenta una branca d'arbust o arbret de fulles enteres i àpex acuminat, semblant a la planta del te. La composició de les fulles, a base de peces de tonalitats de color variades, delimitades per la nervació, es tradueix en una percepció de volum que recorda força bé la rugositat de les fulles de la planta; en canvi, no s'hi pot apreciar el marge típicament serrat.

S'han representat dues flors, una en visió lateral i l'altra, vista de dalt, amb 7 pètals blancs (sense detalls de l'androceu amb nombrosos estams); de fet, les flors del te tenen 5-9 pètals i algunes varietats de flors dobles o triples no són rares en jardineria. A la base de la branca, als entrenusos, s'observen restes de la inserció foliar, similars a les marques d'abscisió representades en diverses làmines del s. XIX i XX de la planta, testimonis de la recol·lecció de les fulles de te, identificació que donem amb alguna reserva.

Les fulles del te contenen bases xàntiques (principalment cafeïna [= teïna] i teofil·lina) i se'n fa una infusió des de temps immemorial, que és estimulants moderada, defatigant i activadora de l'estat de vigília. La fulla fermentada constitueix el te negre, i la fulla estabilitzada, el te verd. Els anomenats te blanc, el groc i el vermell són variants en la maduresa de les fulles i el grau de fermentació.

2.6. *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott (*Polypodiaceae*) – falguera mascle

Es tracta de l'únic quadre que representa un element vegetal sense flors. Hom pot considerar aquest fet com un oblit de l'artista o com a resultat de la manca d'un model complet de l'espècie que es volia il·lustrar. Tanmateix, en el context de la resta de vitralls, preferim interpretar-lo com la reproducció d'una planta, realment, sense flors, és a dir, una planta vascular pertanyent al grup de les falgueres (*Pteridophyta* s.l.), que són plantes -evolutivament més primitives- que es reproduïen per espores.

El vitrallista ha reproduït un eix brunenc amb làmines foliars pinnades, que es pot interpretar tant com un tronc-tija amb fulles (que descartem) o bé com un raquis amb frondes de patró pinnat; la segona, coincident certament amb una falguera. Seguint aquesta segona línia, suggerim la identificació possible amb una mata de

base brunenca (en realitat, esquames d'aquest color a la base i eix del raquis), amb fronda imparipinnada (12 parells de pinnes + 1 de terminal al vitrall vs. 10-16 a la realitat) i color del revers més clar (interpretable com a zona fèrtil amb esporangis). Tot aquest conjunt de caràcters són compatibles amb l'espòrit d'una de les falgueres d'ús medicinal més antic (antihelmíntic, avui abandonat per l'elevada toxicitat), la falguera mascle (*Dryopteris filix-mas*), malgrat que el marge de les pinnes, lliis i enter al vitrall, no correspon al model bipinnat de la planta, però es pot entendre com a simplificació per analogia amb la solució adoptada en d'altres vitralls. Donem aquesta identificació amb molta precaució.

2.7. *No identificada*

Planta de difícil identificació. Tija llenyosa (arbre o arbust) amb fulles que podrien ser enteres i verticil·lades o profundament palmatilobades, que el disseny no permet precisar. Flors amb verticils florals inconspicuos, formades per elements amplemment oblongs de colors verdosos o crema, aparentment, en ramificació paniculada a l'extrem d'una inflorescència d'eix prim format pels límits dels vitralls contigus.

2.8. *Veratrum album L. (Melanthiaceae) - veladre*

Les fulles mostren un únic nervi central, en lloc del patró paral·lelinervi esperable, més complex i, potser, simplificat; tanmateix, la morfologia del limbe, la disposició alternada (diferencial de les oposades de la genciana, amb la qual es confon de vegades) i la inserció sèssil (voluntàriament s'ha evitat representar la cua del pecíol, absent, doncs) reflecteixen prou bé l'hàbit del veladre, encara que en una forma comprimida (a la natura arriba a fer-se una herba de fins a 2 m), suposem que per encabir-la en el quadre. Les flors, que formen una panícula de raïms, són representades amb 6 tèpals radiats, amplemment lanceolats i aguts a l'àpex, com és el cas, amb tonalitats del blanc al verd o groguenc, també prou fidedignes, encara que manquen totalment els detalls dels òrgans reproductors.

El detall de l'àpex de la fulla de la dreta, aparentment doblegat i que dona un cert volum, sembla ben bé inspirat en alguna de les làmines de la planta, d'on podia haver-se inspirat l'artista.

V. album és una planta molt tòxica, amb alcaloides que són potents neurotòxics sobre el bestiar que el consumeix accidentalment, a les pastures de muntanya on viu l'espècie. Ocasionalment, s'han produït confusions amb *Gentiana lutea*, amb qui comparteix hàbitat, i aleshores és causant d'intoxicacions greus en humans, de vegades, mortals.

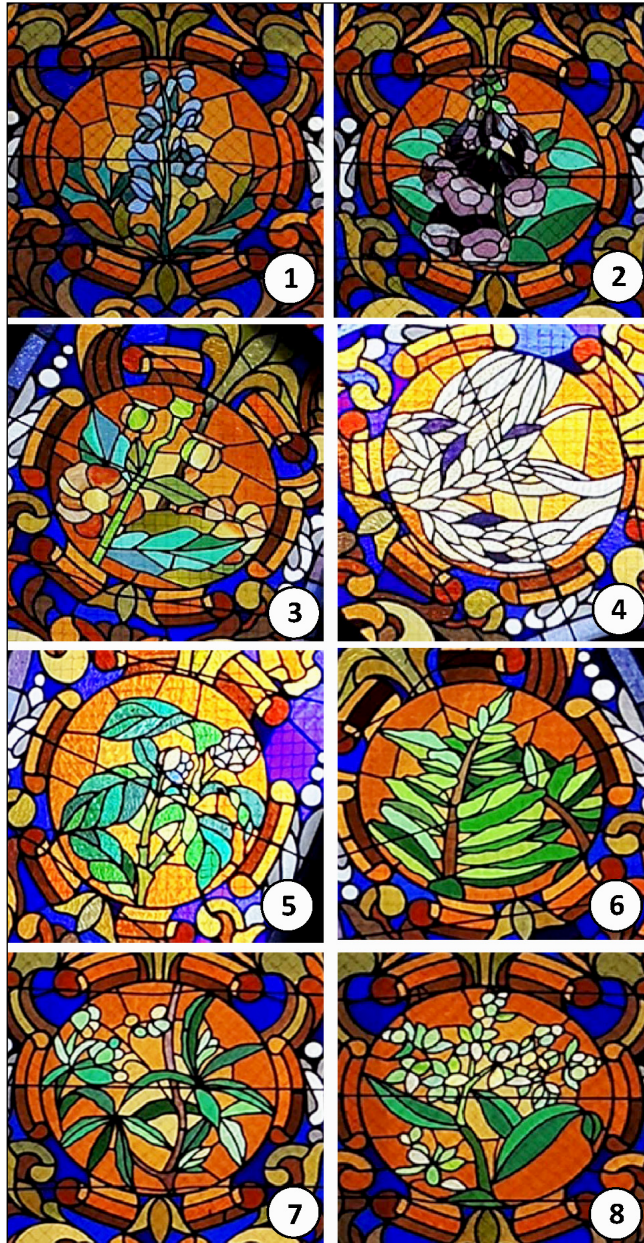

Figura 7. Detall dels quadres del vitrall 2. 1. *Aconitum napellus*; 2. *Digitalis purpurea*; 3. *Papaver somniferum*; 4. *Claviceps purpurea*; 5. *Camellia sinensis*; 6. *Dryopteris filix-mas*; 7. *No identificada*; 8. *Veratrum album*.

CONCLUSIONS I CONSIDERACIONS FINALS

S'han identificat, amb diversos graus de certesa, catorze de les setze espècies vegetals representades. Es tracta, principalment, d'espècies biològicament molt actives, que formen part del "cànon" o nucli tradicional de les plantes d'ús medicinal, ben establert a la fi del s. XIX i primer terç del s. XX; en l'actualitat, algunes han caigut en desús per l'elevada toxicitat, però d'altres segueixen essent emprades en terapèutica.¹⁴

Crida l'atenció la manca d'imatges de plantes medicinals i aromàtiques d'ús tradicional a la regió mediterrània, com ara les pertanyents a les famílies de les labiades (*Lamiaceae*; romaní, farigola, sàlvia, menta, orenga, lavanda, etc.) o umbel·líferes (*Apiaceae*; fonoll, anís, comí, angèlica, etc.) d'efectes, en general més suaus i d'un ús tradicional popular força més extens. Això suggereix una selecció intencionada d'entre la llista de les espècies medicinals volgudament més potents i de coneixement reservat a l'àmbit acadèmic.

El grau de precisió en la representació de les característiques de les plantes reproduïdes als vitralls és heterogeni, però sembla correcte deduir que el vitraller ha comptat amb models, segurament provinents de làmines botàniques, que ha adaptat amb fortuna diversa però volent representar en força ocasions els detalls que permeten la identificació concreta d'espècies d'ús medicinal. Alguns detalls, que podem qualificar d'imaginaris o de molt aproximats, des del punt de vista botànic, responen de ben segur a les limitacions de reproducció amb la tècnica del vitrall.

Des de l'Edat Mitjana, la vitralleria ha representat elements vegetals, garlandes, fulles i detalls florals com a fons decoratiu de les composicions artístiques, però només en algunes ocasions s'hi il·lustren espècies concretes, si no és en el context d'atributs específics de determinats personatges o situacions narrades, que els observadors podien conèixer prèviament, per exemple en les catedrals dels s. XIV-XV; no calia, aleshores una reproducció gaire fidedigna de les plantes, més enllà de l'evocació, per exemple, de certs passatges de les Escriptures o de la vida dels sants.

Entre finals del segle XIX i començaments del segle XX, la natura va ser la gran musa i font d'inspiració d'arquitectes i artistes.¹⁵ La flora va esdevenir un dels

repertoris per excel·lència de l'arquitectura modernista, que va establir un veritable diàleg amb el món vegetal a través de les arts decoratives. La representació de plantes en vitralleria va ser força estesa durant el modernisme, sobretot amb la reproducció realista de roses, lliris i unes poques altres espècies de flors, silvestres o de jardí (a més de moltes garlandes i creacions d'inspiració vegetal però exclusivament decoratives i no figuratives). S'han conservat diversos exemplars de dibuixos (a tinta, aquarel·la, etc.) que feien de models per a l'artista del vitrall, que exemplifiquen la manera de treballar en aquesta època.

En canvi, és destacable la reproducció als vitralls de la RAMC d'un autèntic herbari de plantes medicinals, molt original en el context de l'època, on una bona informació botànica en el material model per a l'artista ha resultat en una reeixida evocació de les principals espècies medicinals de la farmacopea vegetal que feien part de l'arsenal terapèutic dels metges i cirurgjans de l'Acadèmia. Per tal de completar la informació, convindria poder documentar l'autor dels vitralls en els anys 1928-1929 i potser també seria útil saber quins acadèmics de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona eren farmacèutics en aquests anys de preparació de l'edifici del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona com a seu de la RAMB.

NOTES

1. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *La Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Memòria històrica gràfica*. Barcelona: PPU, 2010, (Col·lecció: Gimbernat, sèrie gràfica; 4), p. 84-95, 176-191.
2. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. *Història de la Medicina Catalana*. 2 vol. Barcelona: Edicions DAU, 2016-2017, v. 1, p. 503-523.
3. Presidia l'Acadèmia Valentí Carulla. El rei va pagar la làmpada. Va haver-hi crítiques per ser temps de dictadura.
4. ALBIOL i MOLINÉ, Rafael. *Pere Virgili. Fundador dels Reials Col·legis de Cirurgia d'Espanya. (1699-1776)*. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1997.
5. CORBELLÀ i CORBELLÀ, Jacint. "La Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya. Memòria històrica gràfica"... *op. cit.*, p. 84-95, 176-191.
6. YLLA-CATALÀ i GENÍS, Miquel. "Els símbols de la Medicina i de la Farmàcia. La serp entre la vida i l'astúcia. El bàcul i la copa. Saviesa i contingut". Actes del XX Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Vic, 2018. A: *Gimbernat. Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. [Barcelona], 2018; 69: 25-34.

7. YLLA-CATALA i GENÍS, Miquel. “Els símbols de la Medicina i de la Farmàcia. La serp entre la vida i l'astúcia. El bàcul i la copa. Saviesa i contingut”... *op. cit.*, p. 25-34.
8. El pentagrama o, estrella de cinc puntes, va tenir diferents significats en l'antigor segons les cultures.
9. La fulla de la palmera també pot ser signe d'hospitalitat i de victòria.
10. BLANCHÉ i VERGÉS, Cèsar. “Plant iconography in the ancient Western Mediterranean Greek colonies (Rhode and Emporion, Catalonia)”. A: *Botanika Chronika* [Atenes], 2019; 22: 251-289.
11. CORBELLA i CORBELLA, Jacint. *Història de la Medicina Catalana...* *op. cit.*, v1, p. 503-523.
12. BOLÒS i CAPDEVILA, Oriol; VIGO i BONADA, Josep. *Flora dels Països Catalans*. Barcelona: Barcino, 1984-2001. 4 v.
13. FONT i QUER, Pius. *Plantas medicinales: el Dioscórides renovado*. Barcelona: Labor, 1962.
14. BEL PRIETO, Elvira; SUÑÉ ARBUSSÁ, José María. “Regulación de las plantas medicinales y de los medicamentos a base de plantas medicinales”. A: *Ciencia y tecnología farmacéutica: Revista española del medicamento y del producto sanitario*, 2004; 14 (4): 162-165.
15. SORNÍ i ESTEVA, Xavier. *Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, 50 anys*. Barcelona: Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya, 2006.

